

Ekaitzegileak: dibinitate menditarrak

(Storm-makers: mountain divinities)

Arana, Anuntzi

Eusko Ikaskuntza

Fac. Pluridisciplinaire

29-31, cours du Comte de Cabarrus

F-64100 Baiona

BIBLID [1137-439X (1998), 17; 229-242]

Euskal mitologian meteorologiarekin lotzen diren dibinitateek mendian daukate egoitza, haitzuloetan baina zerutik hurbil, atmosferan gertatzen baitira irudikatzen dituzten fenomenoak. Horrela, Anbotoko Anderaren tipoko goianderea, haren agerkeria diren hegazti handiak (beleak, saiak), herensugea. Ortziegile desberdin horiek batasun bat osatzeko nola uztartzen diren azaltzen du artikulua, baita erakusten ere lurpekoak ("Amalur"...) baino areago airekoak direla, goikoak. Konjurua ere mendietan egiten zieten maizetan, haiek eraginiko ekaitza, euria zein idortea kontrolatzeko asmoan; helburu bera zuten tontorretako hainbat ermitetan eta gurutzetan egiten ziren ospakizunek.

Giltz-Hitzak: Euskal mitologia. Dibinitate ekaitzegileak. Dibinitate menditarrak. Zeruko goianderea. Herensugea. Apez konjuratzailea. Ekaitzaren konjuroa. Errogatibak. Mendiko elizak.

En la mitología vasca las distintas divinidades que guardan relación con la meteorología tienen su residencia en los montes, en cuevas, pero no lejos del cielo puesto que es en la atmósfera donde suceden los fenómenos que tales divinidades representan. Así, la apariencia que toma una divinidad femenina del tipo Dama de Anboto son grandes aves (cuervos, buitres) o el dragón. El artículo explica cómo todos esos diversos hacedores de tormentas se articulan para formar una unidad y explica asimismo que más que subterráneos ("Amalur"...) son etéreos, propios de lo alto. El conjuro también se hacía en el monte con frecuencia, a fin de controlar la tormenta, la lluvia o la sequía por ellos provocada: el mismo fin perseguían las celebraciones que tenían lugar en ermitas y cruces sitas en las cimas de los montes.

Palabras Clave: Mitología vasca. Divinidades de tormenta. Divinidades montañosas. Divinidad femenina del cielo. Dragón. Sacerdote conjurador. Conjuro de tormenta. Rogativas. Iglesias de montaña.

Dans la mythologie basque, les divinités en relation avec la météorologie habitent dans le montagne, dans des grottes mais non loin du ciel, car les phénomènes que représentent ces divinités ont lieu dans l'atmosphère. Ainsi, l'apparence que prend une divinité féminine telle que la Dame d'Anboto représente un grand oiseau (corbeaux, vautours), ou un dragon. L'article explique comment ces divers faiseurs de tempêtes s'articulent pour former une unité et explique également qu'elles sont aériennes, propres à la hauteur, plus que sous-terraines ("Amalur"). La conjuration se faisait également souvent dans la montagne afin de contrôler la tempête, la pluie ou la sécheresse qu'ils avaient provoqué : les célébrations qui avaient lieu dans les ermitages ou au pied des croix au élevées sommet des montagnes poursuivaient le même but.

Mots Clés: Mythologie basque. Divinités de l'orage. Divinités montagnardes. Divinité féminine du ciel. Dragon. Prêtre conjurateur. Conjuration de tempête. Rogations. Eglises de montagne.

Laborantza eta artzantzatik bizi diren jendarteentzat hil ala biziko kontua da eguraldia, harek baldintzatzen baititu uztaren kantitatea eta kalitatea eta, ondorioz, narotasuna ala gosea, osasuna ala eritasuna. Ortzia mendian ardiak hiltzen ditu, etxaldeetan garitzak suntsitzen edo suteak sortzen; euri eztiak, oster, lurraren emankortasuna eragiten du. Harriaren txikizioak norainokoak izan zitezkeen ikus dezakegu kronika zaharretan: 1392an Nafarroako Karlos III-ak zergak barkatu zizkion Lapurdiko Bastida herriari, izurriteak eta barazuzak egin kalteengatik bere biztanleek husten ari baitzen.

Ingurugiro horretan biziki garrantzitsuak dira meteorologia egiten duten dibinitateak, euria eta aro ederra gobernatzen baitituzte, uholdeak zein lehorteak. Euskal mitologian hainbat dira funtzio hori betetzen duten pertsonaiak, hemen aztertuko direnak: **anbotoko anderea**, **saiak** eta **beleak**, **hodeia (ortzia)**, **hodei-zalduna**, **apez kondenatua**, **herensugea**.

Izenaz eta itxuraz desberdinak izanagatik, denak bat dira, eta estruktura bakar batean ulertu behar dira. Horixe erakustea da lan honen helburua, zehazkiago esanda, nola gauzatzen den haien batasuna eta zertan igartzen ahal dugun.

ANBOTOKO ANDEREA

Ortziegileetatik gaur egunean ospetsuena goiandere bat da. Goi mendietan kokatzen da, urrean, eta haietatik hartzen ohi du izena: Bizkaiko eta Gipuzkoako leku askotan Anbotoko Señorea deitzen diote; Beasain aldean Murumendiko Dama. Batzuetan Mari ere erraiten diote, eta horrela izendatu du Barandiaranek bere lanetan. Nik, tradizioan etenik ez egiteko, hartan gehien erabili den deitura baliatuko dut: Anderea.

Orozkon kontatzen dute Anderea Gorbeia Supelegorreko haitzuloan egoten zela zazpi urte eta gero Anbotoko haitzulora aldatzen zela. Orduan ikusten zuten zerua zeharkatzen, gauez, azaoa langoa eta garretan, batzuetan tximisten artean. Emakume batek ikusi zuen arratsean, ira biltzen ari zirela: dena ilundu zen eta beleak bezala agertu ziren zeruan Anderearen aurretik. Esaten dutenez, hura pasatzen denean eguraldi hezea egiten du eta, batzuen eritziz, Anboton denean uza ona biltzen dute Gorbeia aldean, edo alderantziz beste batzuen arabera.

Emakume biziki ederra zen, ile horia eta soineko luzeduna. Sai edo bele itxuraz ere agertzen da. Orozkoko berriemaile batek dioenez, Anderea ez zen egiazkoa, baizik eta sai bat: baten batzuek zuziak lotu zizkioten eta gero piztu, zeruan jendeek ikus zezaten. Beste batzuek uste dute aireplano bat edo izar bat izango zela.

Oñatin, uraren premia zutela, Arantzazuko Ama jarri zuten Anbotokoaren lekuan. Gogoratu behar da Ama Birgina Rodrigo artzainari agertu zitzaiola elorri baten gainean, eta aterpe bat eskatu ziola. Preseski, garai haietan Anderea Aloñako bere harpean entzerratu zen eta ez zuen euririk egiten, sekulako lehorteak jasaten zuten oñatiarrek. Baina aterpetxoa egin zioten Ama Birginari eta, harek uretik babesteko teilatua ukan bezain laster, aspaldian egiteko zen euria egin zuen (Barandiaran, 1961: 31)

SAIAK, BELEAK ETA MURUKO DAMA

Behin, Supelegor ondoko txabolako artzainek mutiko bat bihaldu zuten haitzulora, atean kandela bedeinkatua piztera: kanpoan zeuden beleek (edo saiek) ezin zuten barrura sartu eta artzainei mokoka hasi zitzaizkien, txabola gaineko zohiak kentzen. Artzainek, izuturik, atzera bihaldu zuten mutikoa, kandela kentzen. Baina beleak berdin erasoka. Orduan kontu-

ratu ziren kandela negar bat gelditu zela han, eta berriro ere bihaldu mutikoa, haizto batez ondo ken zezala kandela negar hura. Eta orduan pakea izan zuten. Bertsio batzuetan haizea eraso zitzaien kandela ezarleei.

Horrelako kondairei buruz Barandiaranek dio (1960: 82) beleak Anderearen sorgin-zerbitzariak direla. Hots, Orozkon ongi azpimarratzen dute beleek sartu ezin zutelako eraso zutela; eta Zeberioko bertsioan (Etxebarria, 1991: 390) zehazten da kandela hori hodeiagatik ezarri zutela. Horrek esan gura du ortziegilea bere etxean preso atxiki nahi zutela artzainek, ekaitza egitera urten ez zezan. Asmo bera zuten Gipuzkoan Muruko Dama konjuratzen zutenek (Barandiaran, 1960: 22). Itsasondoko apezak zazpi urtetarik igoten zen haren egoitza bedeinkatzera maiatzaren 3an: barruan harrapatzen bazuen zazpi urtetan ekaitzik gabe, kanpoan bazen zazpi urtez barazuza inguru haietan... Hartsuagak azaldu du mekanismoa (1987: 73): konjurua zerrailu magikoa da eta ekaitzegileari urtetea bezala sartzea ere galarazten dio; horregatik kanpoan gelditzen bada, pausarik gabe ibiliko da bereak egiten.

Muruko Dama bezala, Supelegorreko bele eta saiak ekaitzegilea bera dira eta ez haren zerbitzariak. Anderea bat izatea eta saiak anitz ez da arazoa: hegazti saldoa, haize ufada bezala, zenbatezina da eta bakar bat. Ulergarria da haitzetan kabia duten txoriek itxuratzea airean eta harpeetan dabilen pertsonaia. Metafora berdinean oinarrituak dira amerindioen ortzi-hegaztiak (Thunderbirds): han ere hodeien artean dabil belea, tximista distiratsuen gainean hegaz (Catlin: 1992, 168).

ABADEA ETA ZALDUNA

Orain dela berrogei bat urte arte Orozkoko elizetan «hodeiaren (ortziaren) bedeinkazioa» egiten zuen abadeak udako igandeetako meza ostean, maiatzaren 3tik irailaren 14 arte, hau da Gurutzetik Gurutzera, soroetan edo artaldeetan ekaitzak kalte egiten duen garaian. Apezak, estola jantzita, elizako atera urteten zuen, beti sakristauak edo bereterrak lagundurik, eta ur bedeinkatuaz eta hisopoaz hodeia bedeinkatzen zuen.

Halako aldi batez, hodei beltza zetorren Gorbeiatik eta abadea otoizka eta otoizka hasi zen, baina ezin zuen urrunarazi. Haren ondoan bereterrak estolari eusteko baimena eskatu zion, horri esker apezak bezain beste ikus zezakeelako. Eutsi zion ba mutilak estolari eta ikusi zituen ikustekoak: ahuntz batzuk adartzarrakaz, bera eraman nahiz zebiltzala, eliza inguruko elorrizko hesiraino joan eta etorri, ezin aurrera pasatu. Bereterra beldurrez eta apeza larri, hura salbatzeko bedeinka eta bedeinka, izerditan blai. Lehen, orratza bota zion hodeiari eta azkenean zapata: orduan atzera egin zuen ekaitzak eta zapata ere airetik joan zen. Gorbeian aurkitu zuten artzainek eta, apezarena zela ezaguturik, ekarri egin zioten; baina harek ez zuen hartu, emana zuelako ez baitzen gehiago harena.

Kondaira berdintsua kontatzen dute Saran (Barandiaran, 1984: 30). Hango apez konjuratzailea Atsular da, eta zaldun-hodeiegilea haren anaia, deabruaren aldekoa. Biok Zugarramurdiko harpean deabruarekin ikasiak ziren eta, hartaz libratzearren, aztala (edo itzala) galdua zuen Atsularrek. Apez bera beste pasadizo baten protagonista da, Orozkon ere esaten dutena:

Abade bat paseatzen zebilen Orozkoko landeetan zehar, brebiarioa eskuetan. Zaldun batek bidera urten zion eta, inguruko soroetara begira, esan:

– Bai garitza ederrak! Baina neuk bere zaldi ederrak horiek guztiak trilatzeke.

– Neuk bere frenoak ederrak zure zaldiak paretako!

Orduan hasi zen hodeia, tximista eta ihurtzuria jotzen. Eta apezak, bere liburuan otoizka, lortu zuen ekaitza urruntzea.

Elosuan Andereak ditu uztak txikitzen (Barandiaran, 1972: 288). Uda egun batean paseoan zebilen apezak emakume eder bat topatu zuen Trukarri deitu lekuan orrazten ari zela;

eskua eman zion musukatzera, baina emakumeak ez zuen onartu eta, «laster xehatuko zituela gari guztiak» esanda, sutan urrundu zen; Anbotoko Señorea zen, eta handik gutxira ekaitz itzela jo zuen.

Beasainen, Muruko Damaren semeak dira apezka eta zalduna:

Murugueneko semeak omen zion, inperuko deabruarena bazan ere, neska ederra behar zuela.

Behin Muruan artzai zebilela, neska eder bat ikusi omen zuen, eserita ileak orrazten. Berarekin hizketan hasi eta elkarrekin ezkontzeko lana hartu.

Ezkondutxo omen ziren eta baita zazpi ume izan ere. Andra hori ez omen zen elizara joaten. Gizonak behin gurdian hartu omen zuen sokaz lotuta. Baina eliza-aurrera iritsi zirenean, andra hori su-ta-gar jarri eta sokak erreta aidatu omen zan eta Muru aldera joan.

Seme bat apezka egin omen zan.

Behin Senpere inguruan anaia bat agertu omen zitzaion eta esan:

– Gari ederrak zeureak; zaldi galantak bazitatz gari horiek jaulkiko lituzkeenak.

– Bai nik ere bridak, zaldi horiek menderatzeko -erantzun apezkak.

Gero apezkak bere neskari esan omen zion:

– Usabe gainean laino bat ikusten dezunean, deitu egidazu.

Gero, laino bat Usabe gainean agertu omen zan apezka konjurua egiten hasi.

Baino harri erauntsia hasi omen zuen. Orduan apezkak zapatea baratze bota omen zuen, «sartu dadila hor» esanez.

Eta erauntsi guztia baratzean erori omen zan, eta baratza dana triskatu; baino herriko galsoroak osorik geratu omen ziren (Barandiaran, 1973a: 438).

Zalduna eta haren aurkako apezka anaiak dira eta deabruaren ikasleak Saran; Anderearen semeak Beasainen: senitarte batean biltzen dira, beraz, ekaitzegilea eta haren etsai konjuratzailea. Esan nahi baita, *Anderea bikoitza dela, bere baitan bi printzipio (bi seme) kontrakoak biltzen baititu*; beste modu batez esanda, *ekaitza eta konjuratzailea bat direla*, anaiak direlako. Geroago ikusiko dugu nola *konjuratzailea ere bikoitza den eta nola aldi berean konjuratua (ekaitza) izan daitekeen. Coincidentia oppositorum* (aurkakoen bata-suna) da haien egitura.

ERROGATIBAK, MENDIKO ELIZAK

Gure mendi tontorretako ermiten ugaritasunak konjuratzeko beharrari erantzuten dio. Menditik etortzen baita ekaitza, han kokatzen dira ekaitzegileak eta hantxe konjuratzaileak, etsaia bertan kontrolatzeko. Ugariak ziren ermitañoak XIX. mendean oraindiko: uda pasatzen zuten mendian, inguruko herritarrek pagaturik soroak harritik babesteko, eta ekaitza zetorrenean kanpaia jo eta errito katolikoak horretarako propio dituen otoitzak esaten zituzten. Baseliza askotan ikusten da frailearen gela, mendizaleen aterpe bilakaturik.

Nafarroan Aralar, Gipuzkoan Arantzazu, Bizkaian Urkiola eta Urduña, Baxenafarroan Salbatore, bakarrik ezagunenak aipatzeko: guztietan Anderea edo herensugea igartzen dira, edo biak. Gehienetan uda hasieran egiten ziren erromeriek helburu zehatza zuten, ortzia eta barazuza galaraztea (Veyrin, 1955: 243; Marliave, 1995).

Baxenafarroako herri batzuetan errogatibak egiten dira oraindiko, Salbatore (Asentzio) aurreko hiru egunetan. Beste baseliza askotan Besta-Berriz edo Mendekoste astelehenean dute beila. Haietarik ezagunena Mendibe Salbatorekoa dateke: hartan apezkak airea benedikatzten du, galernatik eta beste gaitzetatik inguruak begiratzeko. Egun hartan saindu berezi bat gurtzen da, «Saindia», eta eliza aurreko etxola txiki batera ateratzen dute haren irudia.

EKAITZEGILEAK ETA APEZ KONJURATZAILEAK

Sarako Atsular bezalako apezak dira konjuratzaile arketipikoak, eta haietako zerbait daukate mendian egoten diren fraile guztiek. Ekaitzegilea hobeto menperatzeko jartzen dira haren ondoan, baina hurbiltasun geografikoak beste ahaidegorik ere salatzen du, biok biak direlako, edo bat, «aurkakoen batasun»eko egituraren barnean.

Funtsean, ekaitza galarazten duenak, sortu bere egin dezake, eta herritarrek ez zuten ahanzten: «Conjurar era pues la carga que más rigurosamente pesaba sobre el cura y se le criticaba si no lo hacía» dio Satrustegik (1980: 108). Frantzian eritzi bera aurkitu du Sébillot-ek: konjuruaren arren harri-erauntsia bazen, apeza mehatxatzen zuten, ustez nahitara eragin zuela, ez baitzuen bakarrik ekaitza desagiteko ahala baina egitekoa ere bai. Ikusi ere egin zituztela apezak hodeien artean hegaz, eta tiro eginda zauriturik erori zirela: "En plusieurs pays, quand le ciel est noir on dit qu'il va tomber des curés; en Hainaut qu'il va tomber une averse de curés." Batzuek zehazten zuten apez sorginak eta konjuratzaileak berak zirela eta brebiario-ko formulei esker hodeietara igo eta barazuza botatzen zutela zigortu nahi zituzten soroetara. Armagnac eskualdean ba omen zen apez ospetsua, 30 urtez bere parrokia barazuzatik begiratu zuena: ikusia zuten hodeiak herriaren gainean banatzen eta auzo herriko mahastien gainean harria botatzen. Holako batzuetan zapata botatzen zuten airera (Sébillot, 1968a: 100-110).

Peña Santiagok hemengo adibide bat ematen digu:

En Jacoisti (...) oímos la historia en la que se cuenta que visitando el padre Esteban de Andoain la población de Lumbier, unas cuantas personas le arrojaron piedras. A esta actitud repuso el famoso capuchino diciendo: «Piedras me tiráis, piedras tendréis». Y aquel mismo día se desencadenó una terrible tormenta de pedrisco sobre esta población navarra y sus tierras (Peña Santiago, 1989: 61).

Konjuratzailea ez da inoiz inozentea. Konjuruko formulak bildu ditu Satrustegik (1980: 106), Iruozkiko erretoreak esanda bata: «Arrasa la Francia y a Italia también / A Aoiz y Iruozki déjalos con bien»; edota Otxagabian erabilita bestea: «Fundica la Francia, Valcarlos también / Libérame Aezkoa y Muskilda también». Baxenafarroako Ahatsan bazen 1990 arte serora bat, Mailuisa, ereinotza erretzen eta kanpaia jotzen konjuratzen zuen, eta mihi gaiztoek zioten Mendibera bihaltzen zuela ortzia, hangoak ez zituelako maite. Itxuraz, kaltea ezin da deuseztatu, bakarrik desbideratu.

Orozkon, Axpuruko abadeak batzen ditu konjuratzailearen eta konjuratuaren eiteak. Familiarrak dituen apez-sorgina da eta, aldi berean, landetan ikusten dugu, brebiarioa eskuetan, bedeinkatzeko bezala: hain zuzen, liburua Supelegorren ahantzirik utzita, saiek ezin dute barrura sartu. Baina «Axpuruko abade kondenatua» ere bada: ehiztaria zela eta, erbi-txakurrei jarraitzearen meza utzi zuen eta kondenatua izan zen airetik ibiltzera beti. Amezketan, *Mateo txistu* deitzen diote: «el paso de éste va seguido de una tempestad que dura por lo menos quince días» (Barandiaran, 1984: 174); eta Olaetan diote (Azkue, 1959: 368): «(Mari Urrakaren) lengusu Juaniko Txistu abadea da eta ehiztari handia».

GOIANDERE ORTZIEGILEAREN JATORRIA

Kondaira asko entzuten dira Andere ortziegilea nondik datorren azaltzeko. Salvatoreko Sainduarena ikusiko dugu lehenik.

Bithiriñako (Amikuze) Inhurri etxean bi mutil-neska sehi zeuden. Arrats batez, artoxuriketan ari zirelarik, ohartu dira artoen hurbiltzeko behar zuten haitzorrotxa alorrean utzi zutela. Gau beltza zelakotz tresnaren xerka joateko lotsa ziren. Mutilak ispisu egin zuen:

– Bost sos eman niezaioke haitzorrotxaren bila joaten denari.

Eta betiko erran bat bada: «Gauarendako ez dela behar pariorik egin». Baina neskak:

– Bost sosengatik ni joanen nauk!

Eta abiatu zen gauari buruz. Mutilak, damaturik, biraoa jaurti zuen:

– Deabruak eraman baleza, bost sosekoa galdua dixit!

Ordu berean zerbaitek hartu zuen neska eta airetik eraman; Inhurri gainetik iragatean oihu egiten du:

– Hor duzue zuen haitzorrotxa. Ni, ene diru goseagatik, ezin ikusizko esku batek eramaten nau.

Jendeak, denak abiatu ziren neskaxari segi airean zihoala, eta Lartzabaletik harat bertakoek segitu zioten Garaziko bortura buruz. Han, Salbatoreko kaperaren parean zela, oihu egin zuen neskak:

– Jondone Salbatore salba nazazu!

Eta hantxe poliki-poliki pausatu zen; lartzabaltarrek ikusi zuten. Eta hura pausatu tokian egin zuten kaperari tipi bat eta iduri bat ezarri zuten, zurezko iduri bat, neska bere haitzorrotxa eskuetan duela.

Urte oroz Salbatoreko beila egunean, Besta-Berri ondoko igandean, Bithiriñako beilariek ezkoa eta meza-saria ekartzen zituzten Saindu deitzen duten neskari eskaintzeko; hori egin ez zuten batean harri-erauntsiak xehatu omen zuen Bithiriñako uzta guztia.

Bithiriñako neska bezala, Anbotoko edo Muruko Anderea ere airetik joan ziren. Hona hemen Bizkaiko kondaira bat laburturik (ikus Barandiaran 1973a: 367-407):

Orozkon diote Anbotoko Señorea lehen neskaitila izan zela; beti orraztuten egoten omen zen eta amak behin, hasarretuta, biraoa bota ei zion:

– Anega bat indababa gorrik aletan daukan beste urtetan ibiliko al haiz airetan, su eta gar.

Eta ordutik aurrera gelditu barik ibili behar duela diote zaharrek: Gorbeia mendiko haizpean zazpi urte eta Anbotokoan beste hainbeste egiten du, eta harpez aldatzen denean ikusten dute zeruan garretan, ihurtzuri ikaragarrien artean.

Bertsio batzuetan amaren madarikazioa da: «Mila tximistek eramango al haute!», edo «Deabruak eramango al hau!»

Geroztik ikusi dute neska Aralartik Anbotora edo Aizkorrira joaten, tximista bezala, zarata handiarekin eta garra dariola.

Beste kondaira tipo bat ere entzuten da, gorago aipatu Muruko Damarenaren antzekoa. Hona Orozkoko bertsioa.

Anbotoko Anderea emazte ezkondua zen eta ez zen sekula elizara joaten. Behin senarrak eraman zuen bortxaz: gurdian estekaturik sartu eta elizarantza jo zuen; baina atera heldu-eta, barnera gabe, sutan jarri zen, estekak erre eta airetik abiatu zen Anboto aldera. Geroztik han egoten zen zazpi urte eta gero Gorbeia, Aizkorrira, edo Aralarko Txindokira joaten zen: zeruan pasatzen zen gauaz, garretan, soineko luzea gibeletik dingilizka zeramala eta hileak ere suaren kolorea eta mogi-mendua zituela.

Istoria hau aski zaharra dela badakigu, jadanik XIV. mendean Pedro de Barcellos konteak bere *Livro dos Linhagens*-en idatzi baitzuen Bizkaiko jaunen naturaz-gaindiko etorkia kontatzeko (Barandiaran, 1984: 132). Hona hemen bilduma:

Diego Lopez de Haro jaunak ehizan zebilela emakume bat topo egin zuen haitz baten gainean eta ezkontzeko eskatu zion; emakumeak onartu zuen baldintza honekin: ez zuela Aitarena egingo haren aurrean. Emaztea biziki ederra zen salbu ahuntz zangoa zeukala. Semea, Iñigo Guerra ize-nekoa, eta alaba izan zituzten. Egun batez Don Diego zeinatu zen bazkaltzen ari zenean bere familiarekin; emazteak berehala leihotik jauzi egin zuen alabarekin batera, eta mendi aldera joan ziren. Ez zituzten gehiago ikusi.

MELUSINA ETA HERENSUGEA

Garai berean, XIV. mendean, idatzi zuen Jean d'Arras-ek «Le Roman de Melusine» (ikus Le Goff, 1977):

Elinas, Albaniako (Eskoziako) erregeak, emakume eder bat, Presina, aurkitu zuen oihanean eta ezkontzeko eskatu zion. Emakumeak baietza eman zion baldintza honen pean: ez zuela emaztea ikusiko erditze orduan. Ezkondu eta hiru alaba izan zituzten. Baina senarrak, bere promesa hautsiz, emazteari begiratu zion eta ondorioz Avalon uhartera alde egin zuten ama-alabek. Neskek mendi baten pean hetsi zuten aita, haren saldukeria punitzeko, eta Presinak, hasarraturik, alabak zigortu zituen: zaharrena, Melusina, suge bilakatuko zen larunbat guztiz, baina gizon batekin ezkontzea lortzen bazuen, bere zigorretik libratu eta hilkor bilakatuko zen; aitzitik, senarrak ikusten bazuen suge itxura zuenean, berriz bere kondenara itzuliko zen.

Raimondin, Forez-eko kontearen semeak, ehizan zebilelarik, Melusina aurkitu zuen eta harekin maitemindu. Neskak ezkontzeko baldintza ezarri zion ez zuela inoiz larunbatean ikusten saiatuko; mutilak hitz eman eta ezkondu ziren. Harrezkeroz gora eta gora joan zen bikotearen fortuna eta hamar seme izan zituzten. Baina larunbat batez Raimondinek Melusina sorotzi zuen bainuan baita suge itxuraz ikusi ere; handik laster, haserrealdi batean, «infâme serpente» deitu zuen. Berehala suge hegalduna bilakatu zen Melusina eta leihotik joan zen, ortots eta ihurtziriak bezala egiten. Senarrak ez zuen gehiago ikusi, nahiz eta gauez etortzen zen bere bi seme txikienak artatzera; orduan haren oihuak entzuten ziren.

Zaharragoa da «Henno Hortz-Handia»ren istoria, Gautier Map-ek idatzia Ingalaterrako kortean 1181 eta 1193 urteen artean.

Henno-ren emaztea ez da elizalea, mezaren hasierari, bukaerari eta komunioari ihes egiten die. Amaginarrebak herensuge itxuraz ikusi du bainuan eta, apez baten laguntzaz, ur bedeinkatua bota zion. Emaztea, sapaia zulaturik, oihu haundi batez hegaldatu eta aienatu zen.

1209-1214an idatzitako «La Dame du Château de l'Epervier» ere elizan geratzera bortsatu zuen senarrak, eta sagarako hitzak entzuterakoan hegaldatu zen, elizako teilatua hautsita.

Lopez de Harorena eta Murumendiko edo Anbotoko Anderearena tradizio berekoak dira istoria zahar horiek eta gureak ulertzeko laguntzen ahal dute. Melusinaren legendan amaren eta alabaren bizitza berdina dira, biak gaztetan kondenatuak eta beren aurreko egoerara itzuliak senarrak tabua hausten duenean. Ama eta alaba bat direla iradokitzen da eta, nahiz istorian Presina kondenatzaile bakarrik izan eta Melusina kondenatua, pentsatzen ahal da ama ere gaztetan zigortua izan zela eta gertakariak bukaera gabeko zikloan errepikatzen zirela.

Horren argitara begirata, gure bi kondaira desberdinetan azaltzen diren neska madarikatua eta emazte bortizkatua ez dira baitezpada desberdinak, baizik bakar baten bizitzako bi une. Ama madarikatzailea Presinaren antzekoa da eta senar bortitza Raimondin edo Hennoren antzekoa. Lopez de Haroren emaztea edo Muruko Dama ere aitzinetik zigortuak izan zitezkeen, menturaz amak madarikatu zituen, eta senarrak beren kondenara itzularazi baino ez ditu egin; haien amak ere, Presina bezala, aurretik zigortuak izan zitezkeen. Euskal Herrian ez ditugu bi kondenak kontakizun bakar batean bilduta aurkitzen, baina horrelako zerbait somatzen da Zeanuriko bertsio batean:

Gaztetxo zala (Anderea), kobau bateko andra bategana eroaten eben bere amak. Aitak «hoa elizara» esan arren, amak elizarako egunetan beti kobaura eroaten eban. Bere nebea abade egin zan. Ez zala elizara joaten jakin ebenean, burdi baten sartu eta lotu eta elizpera eroan eban neba abadeak. Sakristeian estolatara zan artean, bere arreba gaiztoa su eta gar burdian bertan aidean joan zan. Ordura ezker hor dabil Mari Urraka (Azkue, 1959: 367).

Ama eta kobako andrea oso hurbil dira, bien artean moldatu zuten neska; ama eta alaba ere alde berekoak; aitak eta nebak beste kondairetako senarraren funtzioa betetzen dute. Esan daiteke ama eta alaba bat diren ber, kobako andrea eta ama bat direla: laburkiago, hiruak bat direla. Halaber, Andereak Anderea eragiten duela, hau da, bere burua ekoizten

duela. Barandiaranek «La cautiva de Mari» (1972: 426) deitu duen kondairaren logika oso ongi ulertzen da testuinguru horretan. Eta beti mundu honetako jendeen eta beste munduen arteko komunikazio etengabea, apez ekaitzegilearen kasuan bezala.

HERENSUGEAK

Melusinaren legendak beste modu batez ere argitzen du gure Anderearena: tximist-hotsean joan zen emakume hura herensugea edo suge hegalaria zen. Eta Euskal Herrian ere baditugu herensugeak.

Herensugea erligio askotan aurkitzen da (Le Goff, 1977). Ekialde Urrunean uranikoa da gehien bat, eguzkiari lotua. Ekialde Hurbilean, uraren indar emankor eta suntsikorraren irudia zen eta euri gozoak zein uholde ikaragarriak eragiten zituen. Greziako eta Erromako mitologieta heroi ospetsuen etsaia zen herensugea, baina aldi berean jainko ernaltzailearen itxura: Apolo-sugea omen zen Augustoren aita; sugeak ziren Juno Lanuvium-aren piztia sakratuak, eta haien harpeetara joaten ziren neskak udaberrian opilak eskaintzen, goianderearengandik uzta ona ardiesteko. Europako Erdi Aroko tradizioan urari lotua eta bikoitza da herensugea: lurpekoa eta airekoa, ona eta txarra. Ezaugarri hori atxiki zuen herriaren gogoa, Elizaren manikeismoagatik, eta errogatibetako prozesioetan ateratzen zuten: Parisekoak ahoa zabalik zuen eta hartara botatzen zizkieten jendeek fruituak eta opilak, emaitza propiziatorio gisa, erromatarrek Junori bezalaxe. Euskal Herrian ere atera izan dute herensugea Tolosan, 1668ko Corpus eguneko prozesioan (Etchehandy, 1989: 11).

Euskal Herriko Herensuge ospetsuenak Altzaikoa, Larrungoa eta Aralerkoa lirateke. Lehena Cerquand-ek aipatu du (1986: 94-97). Zuberoako Altzai Azalegiko karbian bizi zen, Ahuzkiko iturritik ez urrun, eta inguruko kabalak irensten zituen, kalte handiak egiten. Altzai Athagiko zaldun beldurgabeak akabatu zuen behi larru bat polboraz betea jatera emanez: monstruoak osoa irentsi zuen, sua hartu eta «lotsagarriko zaphartu bat» eginda, «airean hegaleki phartitzen, sü zirriztaz bazterrak oro bethatzen ditilarik; büztanaz egoizten dü bago oihan gazte bat oso-oso lurrera, eta gidatzen da Baiunako itsasoalat hurez asetzeraz, nondik landa zapartatü izan baitzen». Athagiko zalduna, ordea, handik gutxira hil zen, «herensugearen huxtüak (xixtuak) eta herotzak (harrabotsak) odola hur bilha arazirik».

Lapurdiko herensugea Larrun mendian zegoen, urte bakoitzean buru bana hazten zitzaiolarik:

Eta zazpi buru formatzearekin altxatu omen zen egun batez goizalderat, sutan, zazpi buruetan argia zuela, eta itsaso barnean sartu omen zen. Batzuek erraten dute apez batek madarikazionea egin omen ziola eta handik kasatu omen zuela itsasgorrietara (Barandiaran, 1973b: 416).

Goñiko zaldunaren istoriarekin batera da ezagunen Aralarko herensugea (Barandiaran, 1960: 31 eta 1961: 76). Jondone Mikelen elizaren gaineko leizean zuen egoitza eta egunero jaten zuen Huarteko jende bat. Goñiko Teodosiok aurre egin nahi izan zion, baina monstruoak urten zuenean zaldunak Jondone Mikeli hel egin zion eta aingeruak zuen bere ezpataz sugea kalitu.

Geroztik ere izan da Aralarko herensugearen berri. Satrustegik jakin duenez (1980: 116), gizon batek 1960an ikusi zuen gauez, suzko bola bat bezala ateratzen Balerdi mendiko Sugarzulotik. Bedaioko behizain batek 1992an kontatu dio Garmendia Larrañagari (1994: 83) nola ikusi zuen Balerdiko Sugarra bere gordelekutik irteten eta, bere buru gainean pasa ondoren, Lizartzako leizeta aldera ezkututzen: sugarrak suzko barra bat utzi omen zuen atera zen lekutik ezkutatu arte.

ANDEREA ETA HERENSUGEA

Aralarko herensugeak eta Andereak egoitza eta ibilbide berdinak dituzte. Satrustegik dioenez (1980: 116), Burundan Luzifer deitzen diote Mariri eta uza baldintzatzen duten udako euri eta ekaitzekin lotua da; neguan Urbanan egon eta, udaberrian Aralarra aldatzen da, eta udako gau sargorietan ikusten dute sutan, zerua zeharkatzen. Berdin herensugea:

El dragón vasco mora en cuevas subterráneas. En ciertas tradiciones marginales figura el traslado meteórico desde su morada de invierno (ctónica) a la estancia veraniega sobre las cimas más altas (Aralar) (Satrustegi, 1980: 121).

Ataunen diotenez, Agamundan eta Balerdi mendiko haizpeetan bizi da eta zerua zeharkatzen du suzko igitai itxuraz: haren pasatzea ekaitzaren seinalea da. Amezketan Txindokiko Dama ikusi zuten bere zulotik urten eta Aralarko San Migel aldera izkututzen (Barandiaran, 1973a: 378 eta 409). Azkoitian (Barandiaran, 1984: 189), Maju izena ematen diote herensugeari eta Mariren senartzat daukate: harekin batzen denean ekaitz ikaragarriak egiten dira.

Anboto inguruan ez da herensugearen berri, baina Urkiolako San Antonek Jondone Mikel sauroktonoaren irudia du, makila altxaturik, oinpetan duen herensugea kalitzeko prest. Hots, San Anton paketsuak inon ez du horrelako itxura, eta inork ez omen du ulertu zergatik Urkiolan hain erasotzaile azaltzen den (Legarza 1986: 60). Baina igar daiteke santuak, laborantza zaintzeko, bertako ekaitzari aurre egin behar diola. Urkiolako santutegia ekaitzari lotua da esplizitoki, bertan dagoen «tximistarri»ak erritoetan duen garrantziak erakusten duenez. Eta nor dateke inguru haietako tximistegilea, Anbotoko Anderea ez bada? Anderea da Anton heroi-santuak menperatu behar duen herensugea.

Mendibe Salbatoreko elizan ere, Sainduaren aurre-aurrean zegoen Jondone Mikelen irudia, lapurtua izan arte: neska elizakotuak herensuge ortziegilearengandik zerbait atxiki izan balu ere, goiaingerua beti erne...

Orozkoar batek esandakoaren arabera, biziki hurbil dira Anderea eta herensugea: Urduñako Antiguako Ama Birginaren inguruan zuen Andereak bere egoitza, eta handik Anbotorantza joaten zenean ikusten zuten zeruan. Eta Antiguako herensugea egoten zela entzun dio Barandiaranek urduñar bati, baita Delmas-en 1864eko *Guía*-n irakurri:

Cercano a la ermita (de la Antigua), (...) un monstruo causaba espantosos estragos en los habitantes de la comarca. Era una serpiente enorme (...) que al incauto o atrevido caminante que atravesaba la senda, muchas veces saltaba desde la áspera maleza, devorándolos sin piedad. (...) Pero Dios o quizá su piadosa Madre (...) quiso un día poner fin a tantos horrores. (*Haur bat egurretarra joan zen igitia edo haizkora eskuetan. Sugea agertu zitzaion*) despidiendo dardos por la boca y vomitando fuego por las narices. El tierno niño sobrecogido de espanto, dirigió la vista a la ermita de la Antigua y recogiendo todo su infantil valor y pronunciando fervoroso las palabras «Virgen de la Antigua, salvadme», asestó maquinalmente tan tremendo golpe sobre el espantoso reptil que le cortó la cabeza.

(*Jendeak etorri eta haurra ikusi zuten laino baten gainean, esku batean arma eta bestean sugareen burua, gorputzatik odol ibaia sortzen zela. Ospe handian eraman zuten Antiguako elizara, bizkar hezurra atera eta Birginaren kamerinoan ezarri zuten; han egon da mendeetan zehar, orain guti arte*) (Barandiaran, 1973b: 432-434).

Artikulu bereko beste bertsio batean, aingerua izan zen Urduñako sugareen kalitzailea, Aralarren bezala.

Datu horiek guztiak ikusi ondoren, ez da aski esatea Anderea eta herensugeak antzekoak direla. Izen desberdina badute ere, funtzio, itxura eta ohituren aldetik bat dira.

ANDROGINIA

Anderearen eta herensugearen sexu desberdinak oztopa lezake haien batasuna. Anderea femininoa da, bistan da, Euskal Herriko Herensugea ez da markatua gehienetan, edo bestela maskulinoa izaten da; horrela XV. mendeko legenda melusiniar batean. Hartan esaten denez, Bizkaiko jaunek Lopez de Haroren emaztearen moduko arbaso miresgarria zuten, baina maskulinoa:

García de Salazar cuenta en dicha obra (*Crónica de siete casas de Vizcaya y Castilla*, 1459) que una hija del rey de Escocia llegó a Mundaca (...) que durmió con ella en sueños un diablo que llaman en Bizcaya Culebro, Señor de la casa y que (...) la infanta fue preñada y parió un hijo, que fue ome mucho hermoso y de buen cuerpo y llamaronle Zuria (Barandiaran, 1984: 131).

Baltzolako herensugea ere maskulinoa da. Melusina, aldiz, herensuge femininoa, eta Anbotoko Anderea herensugearen berdin-berdina. Nola trenkatu? Barandiaranek arazoari irtenbide bat iradoki dio, baina ez du bururaino eroan: herensugea Anderearen senarra litza-teke. Hots, paredroen bikotea eta hierogamia androginia irudikatzeko moduak dira. Ekaitzegilearen bikoiztasuna maila anitzetan agertu da: lurpekoa eta airekoa, onegilea eta kaltegiea, ama eta alaba, konjuratua eta konjuratzailea... Berezkoa da femininoa eta maskulino izatea, aurkarien batasuna sexuan ere gauzatzea: herensugearen sexu maskulinoak ez du Anderearekiko identitatea galarazten.

Melusina, bere aldetik, androginoa da (Markale, 1983: 15): Rabelais-ek, bere *Quart Livre*-ko 38. kapituluan dio «que Melusine, leur première fondatrice (de Lusignan), avoit corps foeminin jusques aux boursavitz (testicules), et que le reste en bas estoit andouille serpentine, ou bien serpent andouillique.»

Mitologia dibinitate androginoz betea da. Ekaitzegileen eremuan, adibidez, Jupiter eta Juno edo Janus eta Diana bikoteak bikoizte hutsak dira, Frazer-en ustez (1981: 474), bikote bakoitzaren terminoak identikoak baitira, bai funtzioaz, bai jatorriz eta bai etimologiaz: lau izenetan 'di' erro arioa da. Dibinitatearen androginiaren zentzua hauxe da Eliade-ren eritziz:

Tous les attributs coexistant dans la divinité, on doit s'y attendre à y voir coïncider pareillement, sous une forme plus ou moins manifeste, les deux sexes. L'androgynie divine n'est pas autre chose qu'une formule archaïque de la bi-unité divine. (...) L'intention vraie de la formule est d'exprimer –en termes biologiques– la coexistence des contraires, des principes cosmologiques (i. e. mâle et femelle, bon, méchant), au sein de la divinité.(...)

La bisexualité divine est un phénomène extrêmement répandu dans les religions et, –trait qui vaut la peine d'être souligné– sont androgynes jusqu'aux divinités masculines ou féminines par excellence. (Eliade, 1975: 352).

ERREFLEXIBITEA ETA AURKAKOEN BATASUNA

Konjuratua eta konjuratzaileak bat diren bezala, herensugeak eta haren kalitzaileak rol trukagarriak dituzte, identikoak izateraino. Cadmus, Tebaiko herensugearen garailea, herensuge bilakatu zen bere biziaren azkenean (Frazer, 1983a: 71). Eta adibidea ez da salbuespen bat: Apolok Python sugea hil zuela gauza jakina da, baina alderantzizkoa ere bada:

Selon une tradition, Apollon lui-même était enterré à Delphes; Pythagore, dit-on, grave sur sa tombe une inscription qui relatait comment le dieu avait été tué par le python et enterré sous le trépied (Frazer, 1983a: 24).

«Mariren gatibua» kondairetan Andereak bere burua ekoizten duela ikusi dugu; halaber, herensugearen bitartez somatuko dugu ekaitzegileak bere burua deusezten duela, konjura-

tuaren eta konjuratzailearen identitatea erreflexibitatea dela. Frazer-ek aipaturiko Cadmus-en kasua Errusiako herensugeari alderatzen dio Propp-ek, konklusio hau ateratzeko:

Est-ce que ce n'est pas son double que craint, lui aussi, le dragon du conte? Pour répondre à cette question nous examinerons les cas où le dragon est mis à mort par le dragon (Propp, 1983: 364).

On peut trouver le cas d'un conte où le dragon ne peut périr que de ses propres coups. (...) «(Le dragon) était si terrible que lui seul pouvait se donner la mort, aucune autre force que lui-même ne pouvait venir à bout de lui». (...) Le dragon, donc, se suicide: «Il enfonça ses griffes dans sa poitrine avec une telle force qu'il se déchira en deux, tomba sur la terre avec un hurlement et périt». (...) Le dragon est un ennemi tel qu'il ne peut y avoir en autre, assumant le rôle héroïque de vainqueur du dragon, comme cela existe encore en Égypte (Propp, 1983: 367-368).

Suizidioa aski gai errekurrentea da mitologian eta herensugearena ez da salbuespen bat. Baina erreflexibitatearen adierazpena dela interesatzen zaigu hemen, oposatuen batasunaren alderdi gisa. Ondorioa hau da: gure mitologiako ekaitzegile eta konjuratzaile guztiak egitura bakar batean biltzen direla, haien itxura eta izena desberdinak izanagatik. Herensugea, Anderea, haren ama madarikatzailea, haren senarra Sugar, bi seme kontra-jariak (Atsular edo Atarrabio eta Mikelats tipokoak) edo ekaitz-zalduna eta abadea, ezin ditugu elkarrengandik bereiztu, bakarrik batasun gisa uler ditzakegu.

EKAITZEGILEEN ERRITOAK

Hodeiaren bedeinkazioa bizirik mantendu da oraintsu arte, baina ez dugu hartan aurkitzen Anderearen edo herensugearen aipamenik. Donibaneko suetan ikusten da haien lotura, zeharkakoa baina argia. Orozkon suzko azauondoa lango ikusten zuten Anderea zerua zeharkatzen, eta batzuen ustez zuziak lotuta zeramatzan sai bat zitekeen. Orozkon berean, eta ez han bakarrik, Donibane bezperako gauean, soroetara joaten ziren jendeak gurutzeak jartzera, eskuan lastozko pollak (galburu gabeko azaoak) pizturik zeramatzatela, zuziak legez: firrindaka eta txirrinkak eginez erabiltzen zituzten ilinti horiek, txinpartak ateratzeko moduan. Egin dutenok oroit dira zein eder eta hunkigarria zen su horiek ikustea udako gauaren ilunpean kurri.

Nabaria da Andereak zeruan duen itxura bera dutela lurreko su ibiltariak, pollak eta azaoak berdintsuak baitira. Beheko suak goikoari egokitzen zaizkio eta erritoak mitoa antzezten du. Donibaneko suen helburu esplizitoa uzta ona lortzea zen: «Sugeak erre, artoa eta garia kaxan gorde» kantatzen zuten kopletan, eta oraingo berriemaileek baieztatzen dute erritoa egin eta: «etzeroa pozik, a ver kosetxa ona egiten bada!» edo: «aquellos indicaba que vas a hacer una buena cosecha, y pedrisco y el otro y tal y cual».

Ekaitzegileak aipatu gabe, badirudi suaren itxura duen dibinitatea suaren bidez hunkitu gura dela. Hala egiten zioten Lapurdiko herensugeari. Urruñan kontatu didate bertako zahar batek zeruan herensugea ikusten zuelarik, haren beldurrez, su bat pizten zuela. Bavierako Würzburg hirian zuziek eta su-gurpilek zeukaten protagonismoa Donibaneko jokoetan:

Au XVIe s. on lançait des disques de bois enflammés depuis la montagne qui domine la ville. (...) Dans l'obscurité ces disques volants prenaient l'aspect de dragons en feu (Frazer, 1984: 96).

Zein ote da Urruñeko edo Bavierako suen xedea, herensugea homeopatiar uxatzea ala mimetismoz gogatzeta? Donibane bezperako bestan sugeak erretzeko asmoa agertzen da baina, sua erasotzailea dela ahanzi gabe, zeruko sua gurtzeko erritoa ere datekeela ezin dugu baztertu. Dena dela, ukalezina da bien arteko lotura.

ANDEREA, ZERUKO DIBINITATEA

Aimery Picaud-ek, XII. mendean idatzi zuen *Guide du pèlerin* liburuan euskal lexiko bat utzi zigun, eta hartan idatzia da euskaldunek jainkoari «Urcia» deitzen ziotela («Deum vocant Urcia»). Izen horrek tinta asko isurarazi du eta askotan haren egitasuna ukatzeko. Batzuek diote jainkoaren izena galdegin nahiz, zerua seinatu zukeela Picaud-ek hatzamarraz, eta euskaldunek, jestuari erantzunez, «ortzia» (zerua) erantzungo zioteten (Azkue). Kontua da, Mitxelenak ohartarazten duen bezala (1964: 51), beste hitzak ongi ulertu bazituen Picaud-ek, zergatik horretan bakarrik huts egingo zuen? Peregrinoen bidean, Orreagaren gainean, Ortanzurieta mendia dugu, XIII. mendeko dokumentu batean «Orçiren çorita» izena darabana (Michelena, 1964: 38); Nafarroako Anboto ote zen mendi hura?

Barandiaranek berak (1984: 168) onartzen du Urtz, Ortz edo Ost hori zeruaren eta ekaitzaren pertsonifikazio gisa gurtu zuketela euskaldunek, «osteguna» ere opa baitzioten, erro-matarrek Jupiterri «Jovis diem» opa zioten bezalaxe. Halere, antropologoak ondorioztatzen du: «Es posible que Picaud interpretara mal en este caso lo que le contaron los vascos y que *urcia* no tuviera ya el significado que aquél le atribuyó»

Ulergaitza da gure hizkuntzalari eta antropologo zenbaiten herabetasuna edo, nahiago bada, begibistan dagoena ukatzeko ausardia. Alde batetik, «ortzi» hitzak Azkueren hiztegian dituen lehen eta bigarren esanahiak «trueno» eta «nube atronadora» dira. Bestetik, ortzia egitea da Euskal Herriko pertsonaia mitiko garrantzitsuen eginkizuna. Eta halere harritzen dira XII. mendeko dibinitate nagusiari Urcia izena eman ziotelako.

Bitartean, Anderea batez ere ortziegile eta euriegilea dela kontuan hartu gabe, «Lurraren jainkosa» aldarrikatua da. Hamaika ekaitza egiten aurkeztu ondoren, konklusioa hau ateratu dute:

Esta Mari provoca tempestades y es representada como una mujer de belleza extraordinaria, que cruza por los aires rodeada de fuego. Sus moradas dentro de las cavernas están llenas de oro y de piedras preciosas. (...) Las tradiciones que corren en torno a ella nos hacen pensar en una divinidad ctónica, del tipo de Proserpina (Caro Baroja 1966: 293).

Atendiendo a algunos de sus atributos (dominio de las fuerzas terrestres y de los genios subterráneos, su identificación con diversos fenómenos telúricos o con los que se suponen que proceden de las entrañas de la tierra), lo consideramos como símbolo –quizás personificación– de la Tierra (Barandiaran, 1984: 139).

Hartsuagak (1984: 49), Anderearen airekotasunari garrantzi sobera eman gabe, eritzi bera adierazten du. Handik aurrera etengabeki entzun behar dugu «Mari gure ama-lurra» eta antzeko melengeriak. Ama baldin bada, «ama-ortzia» deitu behar genioke. Anderea ktonikoa ere dela ezin da ukatu, bere zuloaren atetan agertzen da eta; baina mendian dauzka zuloak, zerutik ahalik eta hurbilen, eta airean betetzen ditu bere funtzio ospetsuenak: Eskoriatzan esaten dute zeruan (paradisuan) eta lurrean onartu ez zutelako, airean edo goi mendietako zuloetan dabilela.

Anboto (eta Muru eta Txindoki...), beraz, euskal Olinpoa da, eta mitologia klasikoan Anderearen lankideak bilatzekotan, Zeus-Jupiter dateke haren hurbilena, Proserpina baino areago. Ikus ditzagun haren ezaugarri zenbait, Eliade-ren arabera:

Les titres de Zeus sont transparents et témoignent tous plus ou moins directement de ses rapports avec la tempête, la pluie, la fertilité. C'est ainsi qu'on l'appelle Ombrios, et Hyettios (pluvieux), Urios (celui qui envoie les vents favorables), Astrapios (qui foudroie), Bronton (celui qui tonne), etc. On l'appelle Georgos (fermier) et Chtonios (cf. Hésiode, *Les travaux et les jours*) parce qu'il commande la pluie et assure la fertilité des champs.

(...)

Le Jupiter italique, comme Zeus, était adoré sur les hauteurs. La montagne cumule un symbolisme multiple: elle est «haute», est plus proche du ciel, c'est le ciel où s'assemblent les nuages et où se déclenche le tonnerre (Eliade, 1975: 76-77).

Zeusen zerutasunak ez du inondik ere galarazten haren alderdi ktonikoa. Jainkoen aita Kretako Dikte mendiko harpean sortu zen eta gaztaroa bertako Idako haitzuloan pasatu zuen. Anatoliako Zilizian ere (Frazer 1983a: 290-92) badu lurpeko zulo bat, Tyfon sugearen egoitzatik ez urrun. Preseski, suge itxurako Zeus bat karreatzen zuten helenoek beren migrazioetan (Eliade, 1975: 77).

Gure Anderea ez da Zeus baino ktonikoagoa eta, harek lege, euriaren bidez gobernatzen du lurraren emankortasuna. Baina mitologia klasikoaren eraginagatik edo, itxura bizardun maskulinoa bilatzen dugu ortzia manatzen duen dibinitatea irudikatzeko: bitxi egiten zaigu komunzki giza-sinbologia duen arloa (goia, zerua) andere batek okupatzea, emakumea beheari eta lurrari lotu ohi delarik. Arazoa da ez dakigula XII. mendeko *Urcia* nola irudikatua zen. Eta anderea izan balitz? Gure arbasoek «Aita gurea zeruan zaudena» orde «Ama gurea zeruan zabiltzana» otoitz egin zezaketela pentsatzea iraultza mental handiegia da...

Bururatzeko, Euskal Herriko ekaitzegileen bi alderdi azpimarratzeko dira: denak bat direla, egitura bakarrean bilduak, metaforaz (hegaziak), hierogamiaz, anaigoaz eta orohar aurkakoen batasunaz (*coincidentia oppositorum*) eta erreflexibitateaz adierazita. Haien agerkera bat den Anderea ere, hartzuloetan bizi izanagatik zerutarra da batez ere.

BIBLIOGRAFIA

- ARANA, Anuntxi. 1996. *Orozko haraneko kondaira mitikoak*, Bordeaux III eta Euskal Herriko Unibertsitateko doktoregoko tesia, arg. g.
- AZKUE, Resurrección María. 1959-66. (1. arg. 1935-45) *Euskalerraren Yankintza*, 4 ale, Espasa Calpe, Madrid.
- BARANDIARAN, José Miguel. 1960-62. *El mundo en la mente popular vasca*, Auñamendi, Donostia.- 1972. *Obras Completas, tomo I* GEV, Bilbao.- 1973a. *Obras Completas, tomo II*, GEV, Bilbao.- 1973b. *Obras Completas, tomo III*, GEV, Bilbao.- 1984. *Diccionario de Mitología Vasca*, Txertoa, Donostia.
- CARO BAROJA, Julio. 1961. *Las brujas y su mundo*, Rev. de Occidente y Baroja, Madrid. (1966, Alianza Editorial)
- CATLIN, Georges. 1992. (1. arg. 1844) *Les indiens d'Amérique du Nord*, Albin Michel, Paris.
- CERQUAND, Jean François. 1985-86(1. arg. 1874-85) *Ipar Euskal Herriko Legenda eta Ipuinak*, Euskal testuen argitarapena, A. Aranek egin, Txertoa, Donostia, 2 ale.
- ELIADE, Mircea. 1975. *Traité d'histoire des religions*, Payot, Paris (1. arg. 1949).
- ETCHEHANDY, Marcel. 1989. *Jantza Euskal Herriko elizetan*, Kultura eta fedea.
- ETXEBARRIA AUESTA, Juan Manuel. 1991. *Zeberio Haraneko euskararen azterketa etnolinguistikoa*, Ibaizabal argitaletxea, Zornotza.
- GARMENDIA LARRAÑAGA, Juan. 1994. *Euskal pentsamendu magikoa (II)*, Elkar, Donostia.
- FRAZER, James George. 1981-84. (1911-1915: *The Golden Bough*) *Le Rameau d'or*, 4 tomo, Laffont, Paris
- HARTSUAGA, J. Ignazio. 1987. *Euskal Mitologia konparatua*, Kriselu, Donostia.

- LEGARZA Y ASTEGIA, Joseba I. 1986. *Urkiola*, Ed. Santuario de Urkiola, Diputación de Vizcaya.
- LE GOFF, Jacques. 1977. «Melusine maternelle et défricheuse», in *Pour un autre Moyen age*, Gallimard, Paris,
- MARKALE, Jean. 1983. *Mélusine l'androgyné*, Ed. Retz, Paris.
- MARLIAVE, Olivier de. 1995. *Saints, Sources et Sanctuaires du Pays Basque*, Aubéron, Bordeaux
- MICHELENA, Luis. 1964. *Textos arcaicos vascos*, Minotauro, Madrid.
- PEÑA SANTIAGO, Luis Pedro. 1989. *Leyendas y tradiciones populares del País Vasco*, Txertoa, Donostia.
- PROPP, Vladimir. 1983. (1. argitalpena 1946) *Les racines historiques du conte merveilleux*, Gallimard, Paris.
- SATRUSTEGI, José María. 1980. *Mitos y creencias*, Txertoa, Donostia.
- SEBILLOT, Paul. 1968. (1. arg. 1904-1907) *Le folk-lore de France*. Maisonneuve et Larose, Paris.
- VEYRIN, Philippe. 1955. *Les basques*, Arthaud, Paris.